

УДК 340.1

Я.В. ЛАЗУР, канд. юрид. наук, Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Ключові слова: класифікація прав, свобода людини

Система юридичних знань, концепцій і доктрин про виникнення, розвиток і сучасний стан прав і свобод громадян протягом останніх років досить активно розвивається в Україні. Це обумовлено зміною відношення до людини з боку держави, визнання людини найвищою соціальною цінністю, інтересам якої повинен підпорядковуватись увесь державний лад, система та діяльність органів влади [1, с.11]. Однак таке відношення до прав і свобод людини існувало не завжди – сучасний стан правового механізму забезпечення прав і свобод громадян став наслідком тривалого історичного, соціального та культурного розвитку світової спільноти. Складність та змістовність вказаної проблематики обумовили існування у правовій науці чисельних класифікацій прав і свобод людини і громадянина, аналіз яких і обумовив мету написання вказаної статті. Її новизна та актуальність визначаються, по-перше, недостатньою з'ясованістю критеріїв, за якими здійснюється диференціація прав і свобод людини, і, по-друге, надзвичайною важливістю забезпечення додержання останніх для побудови в Україні правової соціальної держави.

Як відомо, класифікація – це система суспільних понять (класів, об'єктів, явищ) у тій чи іншій галузі знання або діяльності людини, складена на основі в об'єктів і закономірних зв'язків між ними, що дозволяє орієнтуватися в різноманітті об'єктів і що є джерелом знань про них. Класифікувати те або інше поняття, а в даному випадку – прав і свобод громадян у сфері державного управління – необхідно для розмежування і впорядкування окремих груп, в які можуть бути

об'єднані між собою вказані права і свободи, що дозволяє більш детально дослідити останні.

Як і поняття прав і свобод людини, класифікація останніх здійснюється на основі найрізноманітніших підстав.

Найбільш поширеною серед них є генераційна. Відповідно до вказаного підходу існують покоління прав людини, під якими розуміють основні етапи їх розвитку, пов'язані з формуванням уявлень щодо змісту цих прав і свобод, визнання їх як невідчужуваних, а також у відповідності зі змінами забезпечення останніх.

У сучасній правовій науці виділяють чотири покоління прав і свобод людини.

Першим поколінням прав і свобод людини традиційно визнаються громадянські і політичні права, завойовані в результаті буржуазних революцій в Європі і Америці, згодом конкретизовані в практиці і законодавстві демократичних держав. Мова йде про особисті і політичні права, які відображають так звану «негативну свободу», – зобов'язання держави утримуватися від втручання в сферу особистої свободи і створювати умови участі громадян в політичному житті. З цього приводу відомий російський юрист М.М. Коркунов писав: «Для того, щоб суспільна культура, що історично виробляється, не втратила своєї життєвості, щоб вона не завмерла в нерухомому застої, необхідно, щоб цивілізація включала і право, що відособлює і оберігає індивідуальне» [2, с.76].

Права першого покоління визнаються міжнародними і національними документами як невідчужувані і такі, що не можуть бути обмежені. Деякі західні фахівці схильні саме ці права розглядати як власне «права людини», вважаючи, що права другого і третього покоління є за своєю сутністю лише «соціальними домаганнями», тобто не стільки правами, скільки привілеями, на «перерозподіл національного доходу на користь соціального слабких» [3, с.57–58].

Друге покоління – соціально-економічні права людини – сформувалося в ХІХ в ході

боротьби за поліпшення економічного стану працівників. У становленні цього покоління прав і свобод людини значну роль відігравали представники ліберальної концепції Т.Х. Грін, Л.Т. Хобхауз, Дж.А. Хобсон, П.І. Новгородцев, Б.О. Кистяковський, С.І. Гессен та інші, які наполягали на необхідності перегляду негативної концепції свободи [4].

У сучасній російській юридичній літературі відстоюється думка, що вирішальну роль у визнанні прав другого покоління зіграв СРСР. Це аргументується тим, що у Конституції СРСР 1936 р. був закріплений широкий набір прав «другого покоління» (право на працю, відпочинок, освіту, соціальне забезпечення, медичну допомогу). Вважається, що, навіть те, що соціальна захищеність громадянина в СРСР була мінімальною, документально вона існувала і цим впливала на світову спільноту [4, с.58]. З цією точкою зору погодитися не можна: як свідчить досвід діяльності Міжнародної Організації Праці, саме в документах цієї міжнародної організації вперше знайшли закріплення соціально-економічні права. Так, вже на першій сесії Міжнародної конференції праці в 1919 р. було обговорено питання про працю жінок до і після пологів, про нічну працю і про працю на шкідливих виробництвах. На цій же сесії було прийнято Конвенцію № 1 про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень, Конвенцію № 2 про безробіття, Конвенцію № 3 про працю жінок до і після пологів, Конвенцію № 4 про нічну працю жінок, Конвенцію № 5 про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості, Конвенцію № 6 про нічну працю підлітків у промисловості, ратифікація яких багатьма державами розпочалася ще у 20-ті роки минулого століття (так, Конвенція № 1 про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень була ратифікована Грецією у 1920 році, Румунією у 1921 році, Болгарією у 1922 році, Австрією – у 1924 році тощо [5]. До речі, СРСР вказану

Конвенцію так і не ратифікував. Отже, приписування радянському режиму провідної ролі у становленні прав і свобод людини другого покоління не підтверджується історичними фактами.

Права другого покоління спочатку знайшли відображення у Загальній декларації прав людини (1948 р.), а потім були закріплені в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.). Разом з тим ці права носять більш відносний характер, ніж права першого покоління. Міжнародне співтовариство не пред'являє яких-небудь жорстких критеріїв до здійснення цих прав. Так, згідно ч.1 ст.2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів [6].

Необхідно вказати, що визнання другого покоління прав людини означало суттєві зміни самій концепції. У основі цих змін лежало позитивне розуміння свободи як реальній здійснення своєї волі нарівні з іншими людьми. Володіння свободою, що розуміється таким чином, передбачає не просто відсутність примусу з боку інших людей, але й наявність певних можливостей, зокрема матеріальних ресурсів, – інакше людина не в змозі буде скористатися за певних умов своїм правом.

Третє покоління прав людини почало ормуватися в період після Другої світової війни. Природа цих прав викликає певні дискусії зпоміж науковців. На думку О.А. Лукашевої, вони є колективними і можуть здійснюватися певною спільністю (асоціацією). Близька точка зору висловлена і французьким вченим К. Васакком, який до третього покоління прав відносить лише колективні права, засновані

на солідарності: право на розвиток, на мир, незалежність, самовизначення, територіальну цілісність, суверенітет, позбавлення від колоніального пригноблення, право на гідне життя, на здорове навколишнє середовище, на спадщину людства, а також право на комунікацію [7].

Основи цих прав закладені в міжнародних документах (Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Міжнародних пактах 1966 р. тощо).

Існують і інші точки зору з цього приводу. Наприклад, на думку С.В. Поленіної, третє покоління прав людини охоплює права (спеціальні права) тих категорій громадян (дітей, жінок, молоді, людей похилого віку, інвалідів, біженців, представників національних і расових меншин та ін.), які з соціальних, політичних, фізіологічних та інших причин не мають рівності можливостей з іншими громадянами щодо здійснення загальних для всіх людей прав і свобод і через це потребують певної підтримки з боку як держави, так і міжнародної спільноти в цілому [8]. Головні заперечення проти легітимації таких прав як права людини пов'язані з небезпекою розмивання початкової ідеї природних прав, якими всі люди володіють в рівній мірі. Захисники цих прав аргументують свою позицію посиленнями на неможливість захистити права даних категорій в рамках наявної соціальної структури і необхідністю забезпечити їх реалізацію за допомогою особливих правових можливостей.

Четверте покоління прав людини почало формуватися в 1990-х роках ХХ ст. Так, ще в 1996 р. О.П. Семітко висловив пропозицію, що права людини, пов'язані із здійсненням абортів, евтаназії та інші подібні правомочності утворюють четверте покоління прав людини [9, с.619]. М.П. Авдеєнкова і Ю.А. Дмитрієв обґрунтовують таку категорію як «право на фізичну свободу», а також указують, що «для цілей практичного застосування конституційних норм було б корис-

ніше встановлення широких суб'єктивних прав з тим, щоб ділення їх на більш приватні проводилося і Конституцією, і поточним законодавством» [10, с.21]. Звертаючись до зарубіжного досвіду слід відмітити таку новаційну категорію Хартії Європейського Союзу про основні права, як «право на цілісність особи». Пункт 1 ст.3 встановлює, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність, а п.2 конкретизує: при застосуванні медицини і біології повинні особливо дотримуватися:

- добровільна і належним чином оформлена згода зацікавленої особи відповідно до правил, встановлених законом;
- заборона застосування евгеніки, особливо її частині, що має мету селекцію людей;
- заборона використання людського тіла і його частин, як таких, як джерело прибутку;
- заборона відтворення людини за допомогою клонування [11].

Щодо змісту цього покоління прав і свобод людини одностайна думка поки що відсутня. На думку Ф.М. Рудінського, ці права повинні захищати людину від погроз, пов'язаних з експериментами у сфері генетики людини, відкриттями в галузі біології [11]. На приклад, Ю.А. Дмитрієв до четвертого покоління включає лише інформаційні права і технології. А.Б. Венгерів називає четверте покоління – правами людства (право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права і ін.) [12]. «Четверте покоління – це правова відповідь викликам ХХІ століття, коли мова йде вже про виживання людства як біологічного, про збереження цивілізації, про подальшу, космічну соціалізацію людства. Народжується нове, четверте покоління прав, і відповідно, виникають міжнародно-правові процесуальні інститути, що забезпечують ці права. Формується міжнародне гуманітарне право, світський гуманізм стає однією з віх в етичному розвитку суспільства» [13, с.80–91].

О.Ю. Малинова в навчальному посібнику «Покоління» прав людини: основні етапи розвитку правової ідеї і правового інституту»

припускає, що у майбутньому можлива поява п'ятого або шостого покоління прав людини, оскільки коло прав, що потребують захисту, неминуче розширюватиметься. Разом із тим, процес безупинного розширення прав і свобод людини, з точки зору автора, не можна трактувати як однозначно позитивний. З одного боку, розширення груп прав і свобод повинно підсилювати правову захищеність. З іншого – кожне «покоління» приносить собою нову логіку узаконення домагань, що іменуються правами людини, і неминучі конфлікти «нових» прав «старими», внаслідок чого рівень захищеності може не зрости, а понизитися [4, с.60].

На нашу думку, спроби певним чином обмежить обсяг та зміст прав і свобод людини, у тому числі шляхом заперечення можливості появи таких з них, що є новими і не охоплюються існуючими сьогодні класифікаціями, заперечують можливості цивілізаційного розвитку, однією із складових якого є розвиток правової культури. Будь-яка класифікація прав і свобод людини є певною абстракцією, яка не в змозі відобразити повністю їх зміст, а лише окреслює загальні тенденції, що існують на певному етапі. З огляду на це надзвичайно важким є завдання дослідників, які ставлять перед собою мету дослідити увесь комплекс прав і свобод людини – адже навіть правове закріплення цих феноменів неминуче відстає від їх реальної наповненості, у зв'язку з чим більш коректним уявляється аналіз певних вузьких аспектів цієї проблематики – наприклад, прав і свобод громадян у сфері державного управління, освіти тощо. Тому класифікація, відповідно до якої права людини включають чотири покоління останніх, дозволяє виділити тенденції, притаманні появі та правовому закріпленні означених прав, однак жодним чином не є науковим догматом, що не підлягає спростуванню. Із появою нових, невідомих сьогодні, суспільних відносин, в яких виникатимуть нові, потребуючі додержання і захисту права, свободи та інтереси людини, неминуче змінюватимуться і їх

класифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвиненко І. Л. Генезис прав людини в історії політико-правової думки світу та України / І. Л. Литвиненко // Вісник Хмельницьк. ін-ту регіонального управління та права. – 2004. – № 1–2. – С. 7–13.
2. Коркунов Н. М. Общественное значение права / Н. М. Коркунов. – СПб., 1892. – С. 76.
3. Головистикова А. Н. Права человека : учебник / А. Н. Головистикова, Л. Ю. Грудцына. – М. : Эксмо, 2008. – 448 с. (Российское юридическое образование).
4. Малиново О. Ю. Три поколения прав человека / О. Ю. Малиново // Пчела. – 2003. – № 43.
5. Конвенція Міжнародної Організації Праці «Про обмеження тривалості робочого часу на промислових підприємствах до 8 годин на день та 48 годин на тиждень» № 1.
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права / ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР : від 19.10.1973 р., № 2148-VIII.
7. Vasak K. Les problemes specifiques de la mise en oeuvre des droits economiques sociaux de l'homme / In: Louvain. Universite catholique de Centre d'etudes ropeennes. Vers une protection efficace des droits economiques et sociaux. Deuxieme olloque de Departement des droits de l'homme. – P. 11–34. Louvian, Vander, 1973.
8. Поленина С. В. Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект / С. В. Поленина. – М., 2000.
9. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М., 1999. – С. 619.
10. Авдеенкова М. П. Право на физическую свободу / М. П. Авдеенкова, Ю. А. Дмитриев // Государство и право. – 2005. – № 3. – С. 21.
11. Рудинский Ф. М. Гражданские права человека: общетеоретические вопросы / Ф. М. Рудинский // Право и жизнь. – 2000. – № 31.

12. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров. – М., 2004.
13. Поколения прав человека: основные этапы развития правовой идеи и правового института : учеб. пособие // Институт Уполномоченного по правам человека в субъекте Российской Федерации / под ред. А. Ю. Сунгурова. – СПб., 2003. – С. 80–91.

Лазур Я. В. Щодо класифікації прав і свобод людини / Я. В. Лазур // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 565–569 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11ljvici.pdf>

Виконана класифікація прав і свобод людини, в тому числі, щодо чотирьох поколінь прав і свобод людини та за Хартією Європейського союзу.

***

Лазур Я.В. О классификации прав и свобод человека

Выполнена классификация прав и свобод человека, в том числе, в отношении четырех поколений прав и свобод человека и по Хартии Европейского Союза.

***

Lazur Ja.V. About Classification of the Rights and Freedom of the Person

Classification of the rights and freedom of the person, including, concerning four generations of the rights and freedom of the person and on the Charter of the European Union is executed.

Форум права Форум права